

Két jubiláns – a 200 éves Magyar Természettudományi Múzeum és a 100 éves Állattani Közlemények

VÁSÁRHELYI TAMÁS

Magyar Természettudományi Múzeum Állattára, H-1088 Budapest, Baross u. 13.

2002-ben két jeles évfordulót is ünneplünk. Amikor az Állattani Közlemények megszületett, a mai Magyar Természettudományi Múzeum éppen száz éves múltat tekinthetett vissza. Egy százéves, tehát patinás, jelentős hazai és külföldi anyagokkal és azok földolgozására is képes zoológusokkal rendelkező intézmény (feltehetőleg már akkor is a legnagyobb hazai zoológiai intézmény) nyilvánvalóan nagy szerepet játszott az Állattani Szakosztály életében, következésképpen folyóiratának életében is. Már csak ezért is jogos a két jubileumot közösen ünnepelni.

Kinek az ünnepe?

Az Állattani Közleményeknek ez a jubileumi kötete egy társadalmi szervezet életképességének, szakmai teljesítményének jele. Az Állattani Szakosztály most 111 éves, és 1902-ben indította el az Állattani Közleményeket. Ez ma a 87. kötetnél tart, ezek szerint a legtöbb évben sikerült kiadnia egy a tagok és más hazai zoológusok munkáit tartalmazó, magyar nyelvű kötetet. Tudjuk, hogy ez alatt a száz év alatt két világháború, egy gazdasági világválság, és a Társaság erőszakos átszervezése is veszélyeztette nemcsak a kiadást, de a tagok életét, egzisztenciáját is. De a tudósok, kutatók, hivatásosak, amatőrök, diákok, tanárok munkájának eredménye, szakmaszeretete, kitartása, a magyar nyelvű tudományos szakirodalom fontosságának tudata, fenntartásába vetett hite és nem utolsósorban szerkesztőink áldozatossága, leleménye újra és újra napvilágra segített egy-egy, az utóbbi években pedig több kötetet. „Utolérte magát” a folyóirat, a jubileumi évben az ezévi kötet jelent meg.

A Magyar Természettudományi Múzeum, s benne a legnagyobb hazai zoológiai intézmény, az Állattár idén 200 éves jubileumát ünnepelte, amint arról áprilisi előadóülésünkön meg is emlékeztünk. Itt egy magánkezdeményezés maradt fenn. SZÉCHÉNYI FERENC gróf nagy értékű adománya lett néhány év múlva a nemzet törvénybe is foglalt múzeuma. A célok között már akkor is szerepelt a magyar tudományosság támogatása. A két jubiláns céljai, működése és eredményei között számos hasonlóság ismerhető fel.

Korabeli írások segítségével szeretném felidézni, a múzeum és a folyóirat közös történelmének néhány állomását, eseményét, érdekességét, a teljesség igénye nélkül, de az együttes ünneplés várákozásával. Az nyilvánvaló, hogy ki ünnepel a múzeumból, de ki ünnepli a folyóiratot? Nemcsak a szerkesztőség és a kiadó, a Magyar Biológiai Társaság, nemcsak a támogató, a Magyar Tudományos Akadémia, hanem minden magyar zoológus, minden magyar érdeklődő, természetszerető, mindenki, aki érti a magyar nyelvű tudományosság jelen-

tőségét. És a múzeum ünnepe sem csak a múzeumiaké. A nemzet múzeuma mindenki támogatásából áll és működik és – más-más módon – mindnyájunk számára gyűjti, őrzi, dogozza fel és teszi közszemlére a természet és a természettudomány értékes reliktumait.

Egy folyóirat a kiadó intézmény avagy szakosztály életének sajátos tükré. *Verba volent, scripta manent*. Nem minden hangzik el a szakosztályban, ami megjelenik a folyóiratában (annak azért csak más az olvasóközönsége), és nem minden lát napvilágot nyomtatásban, ami szóban elhangozhat. Aki nyomtatásban közöl valamit, többekhez szól, a távolban élők-höz is, és tudottan nemcsak a kortársakhoz¹. Ugyanígy, az intézményi folyóirat sem kizárólag az intézményről tudósít. Most azonban két folyóirat megsárgult lapjai segítségével igyekszünk felidézni a régi idöket, keressük a múzeum és a közlemények kapcsolódásait. És néha meglepődhetünk azon, mennyire frissek, élők, aktuálisak azok a porosnak vélt gondolatok!

A Természetrizji füzetek korszaka

A Nemzeti Múzeum állattani gyűjteményeit FRIVALDSZKY IMRE kezdte módszeresen gyarapítani, és hosszú út vezetett odáig, hogy a „Természetiek tára” kialakult, majd önálló táraakra bomlott, végül kivált a Nemzeti Múzeumból és ma Magyar Természettudományi Múzeum néven éppen teljes átalakulását élheti az új épületegyüttesbe költözéssel. Nem részletezzük itt a múzeum vagy az állattani gyűjtemények fejlődésének állomásait, mert azokról számos publikáció jelent meg ebben az évben. Erről a történetről ír jelen kötetünkben KORSÓS ZOLTÁN. Inkább csak a laptestvérré, a múzeumi folyóiratra figyelünk a közös jubileumon.

1877-ben jeles elődünk HERMAN OTTÓ, szorgalmazására és aktív közreműködésével önálló folyóiratot indított a múzeum. Érdemes a borítóról is idézni: „Természetrizji füzetek az állat- növény-, ásvány- és földtan köréből. Évnegyedes folyóirat, kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum. A természetrizji osztályok közreműködése mellett szerkeszti HERMAN OTTÓ.” „A Revue-ben a magyar dolgozatok fordításai illetve kivonatai közöltetnek; külföldi szerzők dolgozatainak teljes szövege a Revue-ben jelenik meg, a magyar szövegben csak jeleztetik. A tudománnyal szemben a szerzők felelősek.” Már az első számot is illusztrálják HERMAN, STÜRZENBAUM és mások finom könyomatos rajzai.

A szerkesztőről tudjuk, hogy szeretett írni, jó tollú is volt, de hogy annyira maradandót írjon a nyilvánvalóan elvárható szerkesztői beköszöntőben, azt nem várnók. Részletek következnek a Megnyitó-ból (egyes mondatok terjedelmes bővítvényeinek a mondanivalót nem csorbító elhagyásával) (HERMAN 1877a).

„A múzeum osztályai egymás után kezdik teljesíteni az intézet hivatásának második részét. Az első rész az volt, hogy szereztessenek meg mind azon kellékek és eszközök, mellyek nélkül a tudományt művelni nem lehet, a második rész okvetlenül az, hogy az immár össze-szerzett kellékek és eszközök – a mennyire csak lehet – a tudomány művelésére fordítottassanak is. Az érdem, hogy a nemzeti intézet természetrizji osztályai is kiléphetnek a művelendő tér-

¹ Látni fogjuk mennyire igaz ez: sok mindent mintha nekünk írtak volna!

re... első sorban PULSZKY FERENC² érdeme. ...a közmívelődés ügye áll napirenden, ... a magyar nemzet kulturális emelése, érvényre juttatása forog fenn.”

„Nem állunk mi még ott, hogy intézményeink a biztosított nemzeti lét alapjától az eszmény felé ténykedhessenek; hogy ama világpolgári szempontból tekinthessék a feladatot, mely szempont hirdeti, hogy a tudomány az emberiségé s így egyes nemzetekhez kötve nincsen. ...Ott állunk mi még, hogy nemzeti létünk biztosításáért kell küzdenünk.”

Ne feledjük: a Kiegyezés után csak egy évtizeddel vagyunk, (mint napjainkban a rendszerváltás után), és HERMAN OTTÓ, az emigrációban lévő KOSSUTH odaadó híve és levelezőtársa, nyilvánvalóan aggódott a nemzetért. Megdöbbentő mennyire aktuális a következő mondata: „A természetrajzi szakok művelésének fontossága nem szorul indokolásra: egész lételünkkel a természethez vagyunk fűzve, s eszerint a természet ismerése legközelebbi érdekünk.”

Szépen fogalmazza meg az új folyóirat küldetését: „Az első közlés a fáklya, vagy legalábbis pislogó mécs, mely az ismeretlen térre veti a világosság első sugarát; e világosság nyomán halad a vizsgálódás; ez éleszti a lángot, s mind jobban világítva, felderíti az ismeretlent. ...mit akarhatnak végtére is a Természettudományi füzetek? Annyi világosságot kisugározni, a mennyi telik.”

Érdekes idézni azt a bekezdést, amelyben a korabeli rokon feladatú intézményekről ír, hogy jobban érezzük, milyen súlya, szerepe, kitekintése volt akkor tudományos intézményeinknek, köztük a Magyar Biológiai Társaság jogelődjének. „A magyar tudományos Akadémiának, mint legmagasabb intézménynek, ...kizárólagosan nemzeti küldetése van. ...a királyi magyar Természettudományi Társulat ...nemzeti küldetését a tudománysszakok népszerűsítésében is keresi... a Földtani társulat... nemzeti irányt követ, a királyi magyar Földtani Intézet... az eredményeket a kultúrnépekkel is tudatja. Vidéken sokasodnak a társulatok, melyek kisebb körök behatóbb vizsgálatára czéloznak. De... némely szakok elmaradnak... a külfölddel szemközt való képviseltetésünk nem elégséges. ...A magyar nemzeti múzeum... arra rendeltetett, hogy lehetőleg universális képét nyújtsa egykoron – többek között – a természet három országának is. ...a kevésbé szervezett szakok, mint az állat és növénytan érdekét is előmozdítani... a feladat.”

A magyar nyelvű tudományosság akkor is fontos kérdés volt. HERMAN OTTÓ a műnyelv kérdéséhez is hozzászólt az első füzet egy cikkében (HERMAN 1877b, p. 69.). „Föelv gyanánt előttünk csak ez állhat: a mit írtunk, azt érthesse meg nemcsak a szó szoros értelmében vett szakember, hanem minden művelt magyar ember is...” Ekkor még csak 33 éve volt országunkban a hivatalos nyelv a magyar! Jogos törekvés volt a tudományos műnyelv ápolása. Tudjuk, abban HERMAN OTTÓ-nak igazán úttörő szerep jutott.

Érdekes azt is észrevenni, hogy a közmívelődés akkoriban nem a népműveléssel sajnos lejáratos, leegyszerűsített, kényszerűvé, tehát nemszeretemmé tett tevékenység volt, hanem a művelt közönség tudományos igényeinek kielégítése. Vissza kellene adni, vissza kell szerelnünk ennek a fogalomnak az egykoron volt becsét. A közösségi művelődés ma, amikor az egész életen át tartó tanulás fontosságáról beszélünk, ismét a közgondolkodás homlokterébe került.

A „Természettudomány – nemzeti szellem” című írásában HERMAN OTTÓ lényegében tovább feszegeti ugyanezt a témát, amely ma is, a mi korunkban is aktuális világszerte (HERMAN

² A Nemzeti Múzeum akkori, legendás igazgatója.

1877c). Sokat beszélünk arról, hogy a tudomány öntörvényű fejlődése miatt egyre inkább elszakad azoktól a közösségektől, amelyek alapvetően támogatják, és amelyeknek a tudomány eredményeit érteniük, használniuk kellene.

Ez a tény ma világszerte ahhoz vezetett, hogy a tudományok iránt gyanakvás, megnemértés támadt, megingott a tudományokba vetett hit, és sokan az áltudományok hirtelen előretörését is ezzel magyarázzák. Lássuk, mit írt erről 125 évvel ezelőtt, ám 7 évtizeddel a Nemzeti Múzeum megalapítása után, a lánglelkű tudós (209. o.) ”...ezelőtt egynéhány évtizeddel, a midőn t. i. a magasabb művelődés mellözhetetlen szükségessége általános meggyőződésé vált, a múlttal, a fejlődéssel bíró más irodalmi szakok területén classicusaink és herosaink támadtak, akkor akadtak hangoztatói a természetrajznak is, akadtak művelői, kiknek szorgalma... előtt készséggel kalapot emelek – de tagadjuk azt, hogy az irányt eltalálták, a nemzet szükségait ismerték s így kielégítették... Minden fejlődés, átmenet nélkül beléugrottak az analyticus methodus rideg szárazságába, üzték a dolgot azon a magaslaton, a melyre mint egyének fölvergődtek, minden tekintet nélkül arra, hogy magára a nemzet közművelődésére hassanak.” Már akkor felismerte, hogy az analitikus és szintetikus gondolkodásmódnak együtt kellene léteznie, de az egyensúly felborult. Akkor is érvényes volt, ma is az: hogyan érthesse meg egy nemzet minden tagja, minden döntéshozója a tudomány eredményeit, szépségét, az eredmények alkalmazásának szükségességét, és – ne feledjük – a tudomány fenntartásának, támogatásának szükségességét, ha nincs a tudománynak műnyelve a nemzet anyanyelvén, ha az nincs közérthetően elmagyarázva?

1891-ben megalakult az Állattani Szakosztály. Első elnöke a múzeum Állattárának munkatársa, FRIVALDSZKY IMRE unokaöccse, JÁNOS (1822–1895) lett, és a legelső előadás a magyar nemzeti múzeum néhány ritka és becses állatáról szólt. Ez az előadás sajnos nem jelent meg nyomtatásban, de a következő már igen, és egészen a Közlemények megindulásáig számos előadást publikáltak korai tagtársaink a Természettudományi Közönyben és annak Pótfüzetekben (HORVÁTH & KORSÓS, 1994).

Amikor az Állattani Közlemények megindult, már 25 éve működő folyóirat volt a Természettudományi Füzetek. Az Akadémia segítségével adta ki a múzeum, a szerkesztője MOCSÁRY SÁNDOR hymenopterológus volt. Olyan neves zoológusok cikkeit találjuk a két kötetben megjelent 4 füzet 618 oldalán, mint ABAFI-AIGNER LAJOS, CSIKI ERNŐ, DADAY JENŐ, HORVÁTH GÉZA, MADARÁSZ GYULA, R. MATSUMURA japán kutató (a Horváth féle poloskagyűjteményben végzett tanulmányokat), SZÉPLIGETI GYÖZÖ, MOCSÁRY SÁNDOR, KERTÉSZ KÁLMÁN. A kötetet DADAY leheletfinom rajzai, MADARÁSZ látványos színes festményei illusztrálják. Francia, angol, latin, német és magyar nyelven jelennek meg a cikkek, a magyar nyelvűeknek terjedelmes német kivonata van (majdhogynem kétnyelvűek).

A közölt tudományos eredmények több kontinensről származó anyagok feldolgozásával keletkeztek. A folyóirat terjesztése is ennek megfelelő: Európa, India, Japán, Dél-Afrika, Észak- és Dél-Amerika, Ausztrália több mint 200 pontjára jut el. HERMAN OTTÓ gondolatai szerint alakult, fejlődött a hazai zoológia 25 év alatt. Ez a folyóirat már a világ tudományoságát szolgálja.³ Megérett a helyzet egy magyar nyelvű állattani folyóirat megindítására.

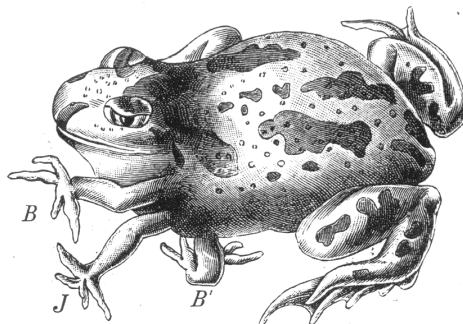
³ Fejlődése később méginkább ebbe az irányba vitte: ma az Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici kizárólag idegen nyelvű közleményeket publikál.

Megindul az Állattani Közlemények

Az Állattani Közlemények, mint folyóirat kialakulásával, fejlődésével nem foglalkozom, csupán a folyóirat és a múzeum közötti kapcsolatokra nézve jellemző vagy érdekes tények között tallózatok.

Az első számokban az iménti névsor szereplőit, a múzeum nagynevű zoológusait találjuk, ABAFI-AIGNER-t, CSIKI-t, HORVÁTH GÉZÁ-t, MÉHELYI-t, SZÉPLIGETI-t. Az elnök ENTZ GÉZA közreműködésével MÉHELYI LAJOS szerkesztette a Közleményeket, a szakosztály ülésein elhangzottakat pedig KERTÉSZ KÁLMÁN jegyezte le. (Folyóiratunknak ez a rovata százéves hagyományt követ.) Azután is több szerkesztőt (és persze „közreműködő” elnököt) és a jegyző személyében köteles szerzőt adott a múzeum (SOÓS LAJOS, FEJÉRVÉRY GÉZA GYULA, ÉHIK GYULA, SZÉKESSY VILMOS, SOÓS ÁRPÁD).

Az első számban a szerkesztő MÉHELY LAJOS (a múzeum zoológusa) publikál cikket a fölösszámú végtagok keletkezéséről (MÉHELY 1902a). Ebben igen jó minőségű ábrán mutat be egy hatlábú ásóbékát (*Pelobates fuscus*), „mellyel SZABÓ ÁKOS úr 1901. évi október 9-én ajándékozta meg a Magyar Nemzeti Múzeumot”, s részletes rajzokat közöl a rendelkezésünkre bocsátott vázrendszeréről is (1. ábra).

1. ábra. A hatlábú ásóbéka rajza.

Egy másik írásban a *Lacerta taurica*-t közli le faunára újként („E gyíkfaj egyébként már régebben megvolt a Nemzeti Múzeum gyűjteményében; ...a múzeum szakemberei akkortájt, a felírás tanúsága szerint ürge gyíknak tartották.”). Aztán mintha elfelejtené, hogy a múzeumba begyűjtött, ott őrzött anyag segítette mindkét publikációt, hevesen ostromozza múzeumi kollégáit az „Elmélkedve bűvárokodjunk” című cikkében (MÉHELY 1902b). „Volt a természettudománynak egy sívár korszaka, a mikor a szakférfiak a bölcselkedés legfelületesebb fajtájával akarták a természetvizsgálatot pótolni, s a fékevesztett képzelet szárnyain suhantak át tudományunk legkomolyabb kérdésein... Az exact kutatók jogos aggodalommal kísérték az akkori „természbölcselők” szertelen csapongását, s a komolyabbak kénytelenek voltak belátni, hogy a tudomány haladására föltétlenül előnyösebb: a csontocskákat, a bogarak csápízeit és a porzókat számlálgatni, mint vakon belezúgni a megfoghatatlan semmiségbe.... Sajnos, hogy amit akkor a tudomány jövőjét féltő lelkiismeretes bűvárok csak ideiglenes villámhárítóul állítottak oda, az az akkortájt megbecsülhetetlen szolgálatot tett eszközökből, utóvégre kizárólagos czéllá lett. A bűvárokodás súlypontja annyira eltolódott, hogy úgy a zoológusok, mint a botanikusok megszűntek gondolkodni s a feltűzött rovarok szépen elrendezett phalanxaiban és a szárított növények vastkos fasciculusaiban látták a tudomány eszményét.”

Szerkesztői beköszöntőjében (MÉHELY 1902c) is hasonló gondolatok foglalkoztatják, a Darwinizmus ideájáról ír: „Ennek a felfogásnak kell a leginkább gyakorolt faunisztikai kutatásokban is vezérkednie, mert nemcsak a gyűjtött fajok sokaságában s az esetleg kiderített új fajokban rejlik törekvéseink érdeme, hanem abban is, hogy a gyűjtött anyag mennyi eszmével termékenyítette meg gondolkodásunkat és mennyivel hozott bennünket közelebb a természet törvényeinek megismeréséhez.” Az első kötetben egyébként ABAFI-AIGNER LAJOS a múzeum lepkésze – kiváltván a szerkesztő rosszállását – szembeszáll a Darwinizmussal.

1910-ben már a Közleményekre is több mint 550 helyen fizettek elő, magánszemélyeken kívül sok gimnázium, főiskola, de még például a Pápai Irgalmas Nővérek is. „Revue für das Ausland” címmel 3 oldalas német kivonat jelent meg a füzetek (évente 4!) végén. Tehát az Állattani Közlemények egy megalapozott, és a magyar tudományos eredmények hírért a külfölddel is közölni kívánó folyóirattá vált.

A tudományos élet tükre

1912-ben ifj. ENTZ GÉZA ma is érdekes adatokkal szolgált az állatfajok számáról, egy Nature beli cikk alapján (ENTZ 1912). Érdekes elidőznünk a részleteken egy kicsit. Az ismert állatfajok száma a következők szerint változott 150 év alatt: LINNAEUS (1758): 4 236 faj, AGASSIZ és BROWN (1859): 129 530, LENNIS (1886): 273 220, PRATT (1912): 522 400. HERTWIG 1911-ben úgy vélte, 1 millió rovarfaj élhet s akkor az állatvilág fajszáma 1–1,5 millió körül mozog. Ma, és már évtizedek óta változatlanul, másfél millió leírt állatfajról beszélünk, az a korai lendület megtört. Sokkal többen, sokkal jobb körülmények között dolgoznak most az élővilág leírásán, mint a megelőző évszázadokban. De hát a leírások részletesebbek lettek, a sok rosszul leírt faj közt nehezebb megtalálni az újat, tehát egy-egy új leírást aprólékos revízió előz meg. Közben megérkezett a digitális éra, és a DNS technikák, a leírás mellett pedig megjelent egy alapvető, sürgetőbb feladat. A (leírt) fajok születése helyett figyelmünk a (leírt, avagy leíratlan) fajok kihalása felé kellett forduljon.

1914-ben egyébként MÉHELY, a darwinizmus szenvedélyes szószólója, „Egy pillantás a fajformálódás műhelyébe” címmel PETÉNYI és mások múzeumi gyűjteménye alapján von le – korábbi hitvallásának megfelelően – származástani, faunagenetikai, állatföldrajzi következtetéseket a gyökeresfogú pockokra nézve (MÉHELY 1914a). Se szeri, se száma azoknak az írásoknak, amelyek a múzeum anyagai alapján születtek, tehát ezek a folyóirat és az olvasók érdeklődését elégítették ki, másfelől a muzeológusok jutottak itt közlési lehetőséghez. Mégpedig nemcsak a szorgos-nyugodt leíró közlésekhez. Hallatták hangjukat a már HERMAN OTTÓ által is felvetett kérdésekben: a magyar zoológia feladatainak, nemzeti vagy nemzetközi kitekintésének kérdésében. Éppen erről MÉHELY így ír az 1914. év június 10-én megjelent 13/2 füzetben a magyar mammológia állását áttekintő cikkében (MÉHELY 1914b):⁴ „...némiképp megszügyenítő, hogy a British Museumban bizonyos tekintetben teljesebben van képviselve a magyarországi emlősfaua, mint a Magyar Nemzeti Múzeumban. ... Ennek talán nem utolsó oka az, hogy a míg mi évtizedek óta nemzeti tudományosságunk ér-

⁴ Megjegyezve, hogy ami „az utolsó 2 évtized fejlődése terén történt, az majdnem kizárólag az én munkásságom eredménye”.

dekeitől távol eső és szegénységünkkel arányban nem álló vállalkozásokban forgácsoljuk el anyagi és szellemi erőnket, addig a hazánkat turista-módra felkereső idegenek összegyűjtik és feldolgozzák a mi állatainkat, melyekkel pedig nekünk lett volna kötelességünk a tudományos világot megismertetni.” Ezután 11 fajt és alfajt sorol fel, amelyeket idegenek közöltek Magyarországról. A British Museum gyűjteménye és szomszédos országokbeli előfordulások alapján 88 fajt és alfajt ismer vagy vár Magyarországról.

Az előadást követő vita során megszólalt HORVÁTH, CSIKI, LEIDENFROST, ENTZ, IFJ. ENTZ. Mert az is évszázados hagyomány, hogy a Közleményekben megjelenő cikkeket először előadják a Szakosztály ülésein. 1927-ben ZIMMERMANN ÁGOSTON „Elnöki köszöntő”-jében erről így ír: „Éppen ezért nagy jelentőségű a zoológusok társas összefüvetele... Kétségtelen, hogy az ily ismertetések és az ezekhez fűződő eszmecserék tisztázó és termékenyítő hatással vannak, új eszméket keltenek, újabb irányú vizsgálatokra serkentenek” (ZIMMERMANN 1927). Az ötven éves évforduló alkalmából SOÓS LAJOS leírja majd, hogy a Tihanyi Biológiai Intézet például, HERMAN OTTÓ egy ilyen vita során elhangzott hatásos hozzászólásának köszönheti születését (SOÓS 1942).

Ugyanebben az évben, a 3–4. számban a 80. születésnapját ünneplő HORVÁTH GÉZÁ-t köszönti DUDICH ENDRE (DUDICH 1927a), illetve az időközben megindult „Folyóiratismertetés” rovatban a múzeumi Annales cikkeinek rövid kivonatát adja (DUDICH 1927b). Itt megjegyzi: „Igen jó jelnek tartom azt is, hogy olyan külföldi szerzők is felkeresik kéziratikkal folyóiratainkat, akik nem múzeumunk anyagát dolgozták fel, ...tehát Annalesünk nemcsak intézeti folyóirat, hanem nemzetközi publikálási szerv.”

1927-ben a szintén a Horváth-gyűjteményben dolgozó TEISO ESAKI írását közlik „A japáni szigetvilág állatföldrajzi tekintetben” címmel (ESAKI 1927). DUDICH (1927c) „Faunisztikai jegyzetei” (itt és a későbbiekben is) több állattári és növénytári kolléga közreműködésével készültek, és ugyanitt bőven ír Bátorliget különleges voltáról (DUDICH 1914). És még egy jubileum: a 250. ülés programjának örvendetes megállapítása lehetett, hogy megjelent a teljes Fauna Regni Hungariae, így 21 137 állatfaj volt biztosan kimutatva (a történelmi) Magyarországról területéről.

1928-ban jelent meg DUDICH ENDRE nagy hatású, egy zoológiai iskolát és egy világszínvonalúvá váló nemzeti zoológiát megalapozó cikke: „A magyar állatvilág kutatásának megszervezése” (DUDICH 1928). A decemberi számban SOÓS LAJOS (a múzeum Mollusca gyűjteményének őre, aki ebben a számban már a bátorligeti ősláp mollusca faunájáról értekezik) a nagy sikerrel zárult X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszusról ír lelkes hangú beszámolót (SOÓS 1927). A zoológiai Kongresszusok sorát az I. világháború szakította meg, és azután is csak hosszú vajúdság után lehetett összehozni a békétlen országok tudósait – nagy sikerrel, Budapesten.

1931-ben KITTENBERGER KÁLMÁN a sokat tapasztalt vadász és zoológus gyűjtő kritizálja CHOLNOKY JENŐ Afrika-könyvének az állatvilágról szóló fejezetét (KITTENBERGER 1931). SZILÁDY (1931) a Tihanyi-félsziget mediterrán állatvilága kapcsán ír a félsziget védettségéről, s a szakosztályülésen a félsziget nemzeti parkká nyilvánításáról esik szó. Amiről akkor beszéltek 70 évvel később vált valósággá. CSIKI (1931) szomorú feladatot vállal: BIRÓ LAJOS nekrológiát írja meg. Új-Guineai gyűjtőútjának, a múzeum „árnyékos oldalán” eltöltött utolsó évtizedeinek nehézségeiről hallgat, csak a múzeum gyarapodását (például 100 ezer darázzsal) méltatja.

1934-ben, a gazdasági világválságból kifelé botorkálva születik ÉHÍK GYULA Annales-ismertetése az alábbi kommentárral: „Hosszas szünetelés után, hála ENTZ GÉZA erős akaratának és ügyszeretetének, újra megjelenhetett a múzeum természetrajzi osztályának értékes és nélkülözhetetlen évkönyve, amely a legnehezebb viszonyok közt sem szünetelő magyar tudományos munka eredményeit adja a külföldnek, hazai viszonylatban pedig, mint cserés folyóirat, majdnem egyedüli fenntartója és gyarapítója természetrajzi szakkönyvtárainknak” (ÉHÍK 1934).

1935 novemberében ENTZ GÉZA „Elnöki megnyitó”-jában sürgeti a magyar állattani irodalom bibliográfiájának újabb kiadását, „a faunakatalógus újabb kiadását és országunk biológiai felvételét.”⁵ Utóbbit szerinte a Nemzeti Múzeumnak és az egyetem állatrendszertani tanszéke tanárának⁶ kell majd kézbe venni (ENTZ 1935). (Nem hiába volt ENTZ elnöki „dörgedelme”, 1936-ban KREPUSKA GYULA összeállította a magyar állattani irodalom 1935-ös termését.)

Személyes sorsok

Ugyanebben a számban az irodalom ismertetésében (WAGNER 1935) találunk tudománytörténeti csemegét, de legalábbis fűszert: MUNRO leírta a Katonaia új nemet. Hogy ez miben segítheti a kutatókat, a tudománytörténészeket? HORVÁTH GÉZA nagyhatalmú állattárigazgató utódja a gyűjteményben SOÓS ÁRPÁD volt. Ő mesélte, hogy HORVÁTH erőszakosan magyarosított neveket. UHL kolléga állataira gyűjtőként ÚJHELYIT, KITTENBERGER állataira pedig – az ő tudta nélkül, amíg Afrikában volt – KATONA-t íratott. Így írhattak le KITTENBERGERRŐL Katonaia-t. Egy száz éves folyóirat böngészése közben sok-sok érdekességre bukkanhatunk, és bele-belelálhatunk a kor, a korabeli tudósok életébe is.

Érdekes nyomon követni az Állattani Közleményekben egy-egy tudósunk életútját. 1935-ben SZALAY LÁSZLÓ elnök köszönti az első előadását megtartó SOÓS ÁRPÁDOT, aki „A *Planorbis*-ok ivarkészülékének alak- és szövettanáról” tart előadást és ír cikket (SOÓS Á. 1935). Édesapja hatására kezdett puhatestűekkel foglalkozni, de támadások érték, mondván, eredményeit szülői segédlettel érte el. Állatcsoportot vált tehát, és 1936-ban már „Magyarország mohában élő fonálférgeiről” olvashatunk tőle (SOÓS Á. 1936). 1939-ben a frissen indult *Fragmenta*-ban⁷ közli első, Bars vármegyében gyűjtött piócákkal foglalkozó dolgozatát, de egészen 1964-ig kell várnunk, amíg a világhírűvé vált piócakutató az Állattani Közleményekben megjelenik, megírja, milyen fajok várhatók még a faunában (SOÓS Á. 1964). Utolsó piócákkal foglalkozó közleménye is nálunk jelent meg, ezt az európai szárazföldi piócákról írta. Személyes emlékem, ahogyan a múzeum poloska- és kabócagyűjteményében a nagy csomagolópapírokra rajzolta az előadás illusztrációit. Ezt azért említtem, mert a szipókás rovarokkal kapcsolatos tevékenysége az egyetlen, aminek nem találjuk nyomát a Közleményekben. Sokoldalú zoológusunk munkásságának legnagyobb része a le-

⁵ Nyilván felvételezését.

⁶ Azaz DUDICHnak.

⁷ DUDICH kezdeményezésére indult a *Fragmenta Faunistica Hungarica* is, és Bars vármegye faunisztikai rendszeres kutatása is.

gyek körül forgott. 1941 és 1958 között 4 írása jelent meg folyóiratunkban, ezután dolgozatai egyértelműen a nagyvilág számára készültek. Az ő személye példázta, hogy egy anyanyelven megjelenő folyóirat segítheti a fiatal kutatókat, segítheti a témájukba éppen belekóstolókat a nyilvánosság elérésében, segíthet abban, hogy valaki a szűkebb kutatói közösség köztudatába kerüljön.

A Közleményekben emberi tragédiák, a történelem, a kultúrtörténet fontos, aktuális mementói is megjelennek. 1938-ban PONGRÁCZ SÁNDOR „Elnöki beköszöntő”-jében újra és újra érezzük a tudós szorongását, vívódását, lavírozását a II. Világháborúhoz vezető nyomasztó események közepette (PONGRÁCZ 1938). „Azt szoktuk mondani, hogy minden korszaknak megvannak a maga szellemi forrongásai, amelyeknek ritmusa nagyjában megfelel a világtörténelem ritmusának. A mai korszak forrongásai magukon hordozzák egy olyan korszak bélyegét, melyben az egyén egyre jobban visszaszorul és az állam és a nagy társadalmi közösségek szolgálatába lép.” Nem világos számomra, akar-e súlyos politikai jellegű kérdésben, a fajkérdésben állást foglalni, de az látható, hogy a témát kikerülni nem tudja, és védi a biológia álláspontját. Cikkének vége felé mintha egy fuldokló jutna levegőhöz: „A mai kor biológiai kutatása, módszere éppen ezzel /már t.i. a szintetikus módszerrel – V.T./ jut kapcsolatba a szellemi tudományokkal és ez a körülmény már eléggé igazolja, hogy abban az irányban halad, amelyben a szellemi tudományok és természettudományok szétválasztásának nem lehet létjogosultsága. *Ellenkezőleg, a két tudomány közös megismerési módszereinek keresztül kell a jövőben is biztosítani szellemi kincseink értékét és felismerni egyúttal a természettudomány nagy jelentőségét is.* /Kiemelés tőlem – V. T./ Ma, amikor a szellemi értékeknek feltűnő lebecsülésével találkozunk, amikor a nyers erőknek küzdelmét látjuk kiemelkedni és ennek hatása alatt alakult ki az a világnézet, amely a test kultuszának mindenhatóságát hirdeti, ma amikor a zenedrámát visszaszorítja a film és az operett, amikor atléták és sportheroszok diadalmasan vonulnak végig a város utcáin tömegek sorfala között, amikor a szellemi kultúra kezd visszaszorulni a test kultusza mögött, akkor ennek különösen nagy jelentősége van.” Ismerősnek tűnt a megoldás. Eszembe jutott róla KASZAB ZOLTÁN főigazgatónk tanácsa egy későbbi korban, amikor szintén diadalmas vonulások történtek az utcákon a tömegek sorfala között, és számunkra minden művészetek közül legfontosabb volt a film. Egyszer beszédet kellett mondanom politikai ünnepen, (ma már érthetetlenül hatásos érvelésre: „TAMÁS, minden kutató mondott beszédet, maga még nem...”), és kétségbe esve hozzá fordultam, miről beszéljek. Azt mondta barátian: „Beszélj a munkáról, az mindig aktuális és semleges.” És eszembe kell jusson, hogy PONGRÁCZ elnökünk szavai *szellemi kincseink értékéről* mennyire igazak ma, amikor a Budapest Parádé diadalmasfülsiketítő-agytompító kamionjainak állnak sorfalat a város utcáin a – már nem kirendelt, hanem önkéntes, több százezres – tömegek. Ma, amikor – CZAKÓ GÁBOR gondolkodó-író szavaival – „a kukkoló-műsorok megjelennek a kereskedelmi kloakákban”, és „A szellem küzdelmei helyébe a zsigerek lüktetése lépett, az agykéreg helyett a nyúltagy vette át a parancsnokságot.”

PONGRÁCZ SÁNDOR-ról 1945 után BOROS ISTVÁN, a múzeum főigazgatója írt nekrológot a Közlemények 1957. áprilisi számában. Így kezdi: „1944 december első napjaiban TOLBUCHIN marsallal, a második világháború egyik hadvezérével volt alkalmam beszélgetni...”. Leírja: egyetértettek abban, hogy a háború szörnyű csapás, mert a kultúra, a kultúrát teremtő ember halálát, ártatlan emberek tömeges halálát jelenti (BOROS 1957). PONGRÁCZ, a humanista, művész (zenélt, festett), gondolkodó, tudós múzeumi főigazgatónk és szakosztályi

elnökünk halálát egy becsapódó gránát okozta Budapest ostromakor, a fürdőszobájában, ahová rendszeresen dolgozni húzódtott vissza a légópince helyett.

Hagyomány és megújulás

1942-ben a Szakosztály 50 éves évfordulója alkalmából tartott jubiláris ülésről tudósít a Közlemények, és átfogó, értékelő cikkeket közöl. Érdemes fellapozni. Itt most csak SOÓS LAJOS cikkéből idézek: „25 év előtti beszámolómban azt írtam, hogy Szakosztályunk sokkal többre nőtt, mint aminek kezdetben tervezték... az eredeti közlemények előterjesztésére és eszmeeserére szánt testület súlyos tényezővé, a magyar zoológia első fórumává izmosodott. Azzá izmosodott, mert egyesítette magában majdnem az ország összes zoológusait, akik szellemi termésük gyümölcseit egészen vagy részleteiben itt bocsátották először a tudomány ítélőszéke elé, azokat itt érte az első értékelés, s ha úgy fordult a kocka, itt kellett elviselniük az első bírálatot” (SOÓS 1942). Ma más a helyzet, nem mondhatjuk, hogy a szakosztály a zoológia első fóruma volna, nem is akarnánk versenyezni e kizárólagos cím többi követelődjével – ha ugyan akadnak. Nagyon megváltozott azóta a magyar társadalom, megszűntek a komoly társadalmi szervezetek és csak mostanában éled újra a civil közélet. Több komoly zoológiai központ jött létre Magyarországon, átszerveződött az Akadémia működése is. És legújabban újra kinyíltak a határok, beköszöntött az informatikai és kommunikációs forradalom. A zoológusoknak már nem kell összejönniük ahhoz, hogy szellemi termésük gyümölcsét egymás elé bocsássák. Megtehetik azt néhány gombnyomással, a világ összes tudósa elé bocsáthatják az Interneten – persze angolul.

De csodák csodájára, 100 éves hagyományok szerint, ma is havonta tartjuk előadóülésünket. Az első sorokban ott ülnek galambösz tagtársaink, a leghátsókban pedig az egyetemisták, amint az a legidősebbek emlékezete szerint régebben is volt. Korszerűtlen, megcsontosodott? Nem hiszem. Az emberi kapcsolatokat nem lehet kiiktatni életünkből. Ma is elhangzik minden alkalommal néhány új eredmény. Meg is vitatjuk azokat. Minderről a jegyző beszámolója és a cikkek megjelennek a Közleményekben, és ma is közreműködnek mindebben a múzeum munkatársai. Azé a múzeumé, amelynek több mint száz éve kerestek önálló épületet már 1994-ben is, amikor száz év zoológiai expedíciójáról, a hazaérkezett anyagok végső, megnyugtató múzeumi elhelyezéséről ez jelent meg a Közleményekben: „Rengeteg csillag talán összeáll egy olyan asztrális konstellációba, hogy éppen ebben a nemvárt, de elérkezett pillanatban saját, egy természettudományi gyűjtemény befogadására és részeinek kiállítására alkalmas épülethez jutunk. Világosan látnunk kell, hogy ez nemcsak múzeumi belügy. Előbb-utóbb nagyon sok magyar gyűjtés a nemzeti gyűjteménybe kerül, egyikőnk számára sem lehet hát közömbös a nemzet múzeumának, azon belül az állattani gyűjteményeknek sorsa.” (VÁSÁRHELYI 1994). Nos, azóta a múzeum végleges elhelyezésére kijelölt Ludoviceumban megnyíltak új kiállításaink és 21. századi műtárgyvédelmi körülmények közé került az Emlős- és Madárgyűjtemény. Néhány éven belül további kiállítások nyílnak, és minden gyűjteményünk ide költözik. A kétszáz éves múzeum újjászületében van.

1994-ben egyébként a szakosztály már 100 éves történetét mutatta be az Állattani Közlemények 78. kötetének Supplementum-a, a Szakosztály jubileumára kiadott ünnepi kötet.

Szerzői közt több a múzeumi, szerkesztette KORSÓS ZOLTÁN és HORVÁTH CSABA, technikailag szerkesztette LÖKÖS LÁSZLÓ és PEREGOVITS LÁSZLÓ, mind a négyen a múzeum munkatársai (Állattár, Tudománytörténeti gyűjtemény, Növénytár). Nekem pedig az adatott meg, hogy „muzeista” titkárként elsőként készíthettem és publikálhattam a Közleményekben tudományszociológiai felmérést két zoológiai társaság működéséről (VÁSÁRHELYI 1989), és most szakosztályelnökként idézhetem fel a múltat.

Összegzés és kitekintés

Befejeztük tallózásunkat, mely – hiába áll rendelkezésünkre rengeteg dokumentum a két jubilánssal kapcsolatban – semmiképpen sem született tudománytörténeti igénnyel. Reméljük sikerült bemutatnunk egy patinás intézmény és egy patinás folyóirat együttélésének, egymásra épülésének néhány aspektusát. A Természetráji füzetek megindulásakor a korabeli, nemzeti létünk körül forgó történelem megszabta a zoológusok tevékenységi körét, s amint tudományunk a nagyvilág felé tudott fordulni, meg is tette. Ma nemzetközi, világszínvonalú zoológiánk, folyóirataink vannak. Amikor ez a folyamat elkezdődött, a múzeumi folyóirat „helyébe lépett” az Állattani Közlemények, és azóta is támasza magyar nyelven a hazai zoológiának. A „szimbiózis” azonban mindvégig megmaradt. A gyűjteményekről rendszeresen közöltek cikket a múzeumi (és más) szerzők. A múzeum számos tisztségviselőt adott a Szakosztálynak, akik közvetve, s a Közleményeknek, akik közvetlenül szolgálták a hazai állattani folyóirat ügyét. A kiadvány megörökítette a szakosztályban elhangzottakat, ezzel hozzásegítette a múzeumi (és más) szerzőket és eredményeiket az ismertséghez. Nyilvánosságra hozta, közbeszéd tárgyává tette a szakosztályelnökök és más tekintélyes zoológusok gondolatait a magas tudományról és a köz műveléséről, a múzeum feladatairól, sorsáról, jövőjéről, és az egyetemes kontra nemzeti tudomány kérdéseiről. Ezek az utóbbi gondolatok különös fényben tűnnek elő, különös aktualitást nyernek ma, amikor a globalizmus előnyeiről és hátrányairól annyit beszélünk, sőt a bőrünkön érezzük ezeket. Ma, amikor elérhető közelségbe került csatlakozásunk az Európai Unióhoz, nagyon fontossá váltak.

Az Unió egyik alapelve, hogy a nemzeti kultúrákat nem beolvasztani akarja, hanem éppen sokféleségükkel akarja gazdagítani Európát. Kérdés, hogy ez egyáltalán lehetséges-e? De számunkra nemigen marad más választás, mint folytatni azt, amit elődeink 100, 200 esztendővel ezelőtt olyan jól megindítottak. Folytatni a magyar kutatókra háruló nemzeti feladatok megoldását, a magyar tudományos nyelv ápolását, természetes módon, nemzetközi beágyazódottságban. Avagy, HERMAN OTTÓVAL szólva: „Annyi világosságot kisugározni, a mennyi telik.”

Irodalom

- BOROS I. (1957): Megemlékezés PONGRÁCZ SÁNDORRÓL. – Állattani Közlemények 66(1–2): 3–8.
 CSIKI E. (1931): BÍRÓ LAJOS (arcképpel). – Állattani Közlemények 28(3–4): 197–200.
 DUDICH E. (1927a): HORVÁTH GÉZA köszöntése 80. születésnapján. – Állattani Közlemények 23(3–4): 137–141.
 DUDICH E. (1927b): Folyóiratismertetés. – Állattani Közlemények 23(3–4): 204–207.
 DUDICH E. (1927c): Faunisztikai jegyzetek. – Állattani Közlemények 23(1–2): 87–96.

- DUDICH E. (1928): A magyar állatvilág kutatásának megszervezése. – *Állattani Közlemények* 24(3–4): 201–202.
- ÉHÍK Gy. (1934): Irodalomismertetés. – *Állattani Közlemények* 31(3–4): 224–225.
- ENTZ G. (1912): Az állatfajok száma. – *Állattani Közlemények* 11(3): 144–146.
- ENTZ G. (1935): Elnöki megnyitó. – *Állattani Közlemények* 32(3–4): 99–100.
- ESAKI T. (1927): A japáni szigetvilág állatföldrajzi tekintetben. – *Állattani Közlemények* 23(1–2): 11–15.
- HERMAN O. (1877a): Megnyitó. – *Természetrizai füzetek* 1(1): 3–8.
- HERMAN O. (1877b): A műnyelv kérdéséhez. – *Természetrizai füzetek* 1(2): 69–74.
- HERMAN O. (1877c): Természetriz – nemzeti szellem. – *Természetrizai füzetek* 1(4): 207–212.
- HORVÁTH Cs. & KORSÓS Z. (1994): 100 éves az *Állattani Szakosztály*. – *Állattani Közlemények* 78 (Suppl.): 7–18.
- KITTENBERGER K. (1931): Szeljegyzetek CHOLNOKY JENŐ „Afrika” c. könyvének „C/. Állatvilág” fejezetéhez. – *Állattani Közlemények* 28(2): 116–118.
- MÉHELY L. (1902a): A fölösszámú végtagok keletkezéséről. – *Állattani Közlemények* 1: 19–34.
- MÉHELY L. (1902b): Elmélkedve búvárkodjunk. – *Állattani Közlemények* 1: 35–38.
- MÉHELY L. (1902c): Beköszöntő. – *Állattani Közlemények* 1: 1–4.
- MÉHELY L. (1914a): Egy pillantás a fajformálódás műhelyébe. – *Állattani Közlemények* 13(1): 2–10.
- MÉHELY L. (1914b): A magyar mammológia mai állása. – *Állattani Közlemények* 13(2): 81–93.
- PONGRÁCZ S. (1938): Elnöki beköszöntő. – *Állattani Közlemények* 35( ): 187–191
- SOÓS Á. (1935): A magyarországi Planorbis-félék ivarkészülékének alak- és szövettana. – *Állattani Közlemények* 32(1–2): 21–46.
- SOÓS Á. (1936): Magyarország mohában élő fonalférgeiről. – *Állattani Közlemények* 33(1–2): 53–64.
- SOÓS Á. (1964): Milyen piócafajok várhatók még a magyar faunában? – *Állattani Közlemények* 51: 125–133.
- SOÓS L. (1927): A Budapesti X-ik Nemzetközi Zoológiai Kongresszus. – *Állattani Közlemények* 24(3–4): 184–186.
- SOÓS L. (1942): Szakosztályunk szerepe és hatása a magyar zoológia életében. – *Állattani Közlemények* 39(1–2): 10–15.
- SZILÁDY Z. (1931): A tihanyi félsziget mediterrán állatfajai. – *Állattani Közlemények* 28(1): 63.
- VÁSÁRHELYI T. (1989): Két hazai zoológiai egyesület működésének összehasonlítása – *Állattani Közlemények* 75:113–126.
- VÁSÁRHELYI T. (1994): 100 év magyar zoológiai expedíciói. – *Állattani Közlemények* 78(Suppl.): 23–38.
- WAGNER J. (1935): Irodalomismertetés. – *Állattani Közlemények* 32(3–4): 197–199.
- ZIMMERMANN Á. (1927): Elnöki köszöntő. – *Állattani Közlemények* 23(1–2): 1–9.